

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

USING SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROCEEDS FROM CRIME

Халін О.В.,

старший радник юстиції,

заступник прокурора Дніпропетровської області

У статті розкривається необхідність розробки нових напрямів у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів з урахуванням сучасних інформаційних і фінансових ризиків. Автор обґрунтовує свою позицію статистичними даними та прикладами міжнародної слідчої практики.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, спеціальні знання, експертиза.

В статье раскрывается необходимость разработки новых направлений в применении специальных знаний в расследовании преступлений с учетом современных информационных и финансовых рисков. Автор обосновывает свою позицию статистическими данными и примерами международной следственной практики.

Ключевые слова: легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, специальные знания, экспертиза.

The article deals with the need to develop new directions in the use of expertise in the investigation of crimes, taking into account modern information and financial risks. The author justifies his position by statistics and examples of international investigative practices.

Key words: legalization (laundering) of proceeds from crime, special knowledge, expertise.

Актуальність теми. Боротьба з легалізацією (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є одним із елементів безпекової політики в Європі, про що свідчить ст. 20 Угоди України з Європейським Союзом про асоціацію [1]. Це пов'язано з тим, що криміналізація економічної діяльності призводить до накопичення кримінального капіталу, який потребує подальшої легалізації (відмивання), визнання коштів та іншого майна, добутого злочинним шляхом. З указаними кримінальними правопорушеннями, наявними в економічно розвинених країнах, пов'язаними з проблемою їх виявлення, розслідування та притягнення до відповідальності винних осіб, стикаються й країни, що стали на шлях ринкової економіки. Ці злочини охоплюють не лише процес початкового накопичення капіталу, а й подальшого прирощування до нього кримінальних активів [2, с. 407]. Варто відмітити, що в країнах, де система заходів боротьби з легалізацією доходів найбільш розвинена, давно усвідомили, що насамперед доцільно шукати й відсікати активи злочинного угруповання, що становлять фінансову основу його діяльності, відмиваються й скеровуються на відтворення злочинного бізнесу (торгівля зброєю, наркотиками, торгівля людьми тощо). Унеможливлення користуватися доходами, одержаними злочинним шляхом, є одним із найдієвіших заходів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням. Злочинці вживають заходи для надання незаконно одержаним активам виду правомірності в досить завуальований спосіб, що ускладнює виявлення злочинів під час замаху на легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Часовий фактор негативно впливає на результати розсліду-

вання, оскільки ускладнюється проблемними питаннями доведення винуватості особи та поверненням коштів, зокрема, з офшорних зон.

Питання боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, ґрунтовно розглядалися Г.А. Матусовським [2], Л.І. Аркушою [3], В.Ю. Шепітьком, В.О. Коноваловою, В.А. Журавлем, В.В. Білоусом, О.В. Курманом, А.Д. Марушевим, В.М. Шевчуком [4] та іншими вченими. Сучасні перспективи використання кібергрошей, уніфікованих мереж транзакцій створюють загрозу фінансовій безпеці. Саме це зумовило потребу дослідити нормативні й технологічні особливості використання спеціальних знань у виявленні ознак легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної судової адміністрації України, у 2014 р. до судів надійшло 180 кримінальних проваджень за ст. 209 Кримінального кодексу (далі – КК) України, у тому числі від прокуратури України – 12, від органів внутрішніх справ України – 73, від служби безпеки України – 1, від податкової міліції – 15. Суди розглянуто з постановленням вироку 90 проваджень, із закриттям провадження – 3, із поверненням на додаткове розслідування (за кодексом 1960 р.) – 41, із поверненням прокурору – 19, із направленням для визначення підсудності – 25. Кількість справ (проваджень), у яких змінено обвинувачення зі ст. 209 КК України на інші статті КК України або стосовно яких державний обвинувач відмовився від обвинувачення за ст. 209 КК України, становить 25 проваджень [5]. У 2015 р. слідчими органів прокуратури закінчено досудове розслідування 7 кримінальних правопорушень указаної

категорії, 3 з яких направлено до суду з обвинувальним актом. Установлена сума доходів, одержаних злочинним шляхом (за обвинувальними актами), сягає 277 000 грн. Предикатними кримінальними правопорушеннями у виявлених випадках стали такі: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) – 23; перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) – 2; одержання неправомірної вигоди – 1 тощо [6].

Загалом легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, учиняється в банківській і бюджетній системах, у сфері приватизації й земельних відносин, вугільній, нафтовій і металургійній промисловості, в енергетичному комплексі. З огляду на статистичні показники, які повною мірою не відповідають реальному рівневі легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і широкому спектрові сфер, уражених механізмами відмивання активів, постає питання про необхідність ретельної й системної розробки рекомендацій щодо використання спеціальних знань у розкритті та розслідуванні цих кримінальних правопорушень.

Насамперед доцільно застосовувати економічні знання для виявлення ознак предикатного злочину. Основними завданнями економічної експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є такі: 1) визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і коштів, періоду й місця їх утворення; 2) визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг; 3) визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку коштів, цінних паперів; 4) визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій із нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат; 5) установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів і витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток; 6) визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань і податкового кредиту з податку на додану вартість. При цьому варто зауважити, що проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи.

Відповідно до Порядку подання інформації для взяття на облік (зняття з обліку) суб'єктів первинного фінансового моніторингу, виявлення та реєстрації, а також подання суб'єктами первинного фінансового моніторингу Державній службі фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, іншої інформації, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або

фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, суб'єкт забезпечує виявлення фінансових операцій до початку, у процесі, але не пізніше наступного робочого дня після їх проведення, або в день виникнення підозри, або під час спроби їх проведення, або після відмови клієнта від їх проведення [7].

До реєстру вноситься інформація про проведення або спробу проведення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу; у проведенні яких суб'єкт відмовив у випадках, визначених законом; стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування терористичної діяльності, терористичних актів чи терористичних організацій і організацій або осіб, до яких застосовані міжнародні санкції; стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування розповсюдження зброї масового знищення; проведення яких суб'єкт зупинив у зв'язку з тим, що вони підлягають фінансовому моніторингу; проведення яких суб'єкт зупинив у зв'язку з тим, що зарахування чи списання коштів здійснюється в результаті дій, які містять ознаки злочину, визначеного КК України; проведення яких суб'єкт зупинив у зв'язку з тим, що їхніми учасниками або вигодоодержувачами є особи, котрі включені до переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності, або стосовно яких застосовані міжнародні санкції; проведення яких зупинено за рішенням Держфінмоніторингу, прийнятим з метою зупинення видаткових операцій; проведення яких зупинено за дорученням Держфінмоніторингу, прийнятим з метою задоволення запиту уповноваженого органу іноземної держави; стосовно яких суб'єкт отримав від Держфінмоніторингу запит щодо подання інформації про відстеження (проведення моніторингу) фінансових операцій.

Суттєві зміни в чинному законодавстві сприяють прозорості роботи фінансових установ, що дає правоохоронним органам змогу одержувати доказову базу під час кримінального провадження. У 2016 р. Національний банк України прийняв рішення про нову класифікацію банків: 1) банки з державною часткою (більше ніж 75%); 2) банки іноземних банківських груп (банки, володільцями контрольних пакетів акцій у яких є іноземні банківські установи); 3) група I (банки, частка активів яких становить більше ніж 0,5% активів банківської системи України); 4) група II (банки, частка активів яких менше ніж 0,5% активів банківської системи України). На сьогодні в Україні функціонує 117 банків, чіткий розподіл їх за обсягами роботи й потенційних ризиків сприятиме оперативному аналізу їхньої діяльності. Залучення спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій і призначення економічних експертів, дослідження документів є визначальним фактором подальшого успіху в розслідуванні.

Сучасні цифрові та інформаційні технології зумовлюють потребу розробки нових видів експерт-

них досліджень, які можуть проводитися під час виявлення ознак легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Прикладом того є слідча й судова практика інших держав. Так, засновник і керівник найбільшої у світі анонімної банківської системи Liberty Reserve Артур Будковський визнав себе винним у відмиванні капіталу за допомогою кібервалюти. Він заснував і керував Liberty Reserve – підпільною кібербанківською системою, через яку було легалізовано сотні мільйонів доларів, що належали кримінальному світові. Указана структура, яка прокурором обвинувачення визнана «світовою пральнею», виникла на базі компанії А. Будковського GoldAge, що надавала послуги з конвертації національної валюти через криптовалюту E Gold. У 2007 р. А. Будковський був засуджений на п'ять років умовно за проведення фінансових операцій без відповідної ліцензії, а компанія була ліквідована за рішенням суду США. А. Будковський відмовився від громадянства США та змінив місце проживання на Коста-Ріку, де й була створена Liberty Reserve. Як впливає з обвинувального акта, для використання послуг із легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, потрібно лише e-mail клієнта. А. Будковський одержував 1% від суми транзакції, послуга проведення операції без зазначення рахунку коштувала ще 75 центів. Викрити діяльність кіберцентру з відмивання коштів, який став прикладом злочинного нового покоління цифрових технологій, і довести винуватість причетних осіб було важко. Із 2010 р. компанія працювала під негласним контролем спецслужб 17 країн світу. А. Будковський був заарештований в Іспанії в травні 2013 р. та екстрадований до США. На момент закриття сервісу, як було встановлено, ним користувалося близько 5 млн осіб з усього світу, обсяг транзакцій перевищив 16 млрд доларів США.

Фахівці у сфері надання фінансових послуг рекомендують правоохоронним органам урахувати ризики можливого використання для легалізації кримінальних доходів нової технології електронних грошей – блокчейн, що являє собою базу даних загального користування, яка функціонує без цен-

трального керівництва. Якщо зараз усі операції з грішми, документами проходять через посередників (банки, державні органи або нотаріуси посвідчують дійсність операцій), то з часом це втратить потребу (можливо, ускладнить процес збирання доказів). Як уважають розробники системи, якщо технологія буде впроваджена, то контроль банків, аудиторів контролерів, страхових компаній інших реєстраторів буде не потрібен. Оскільки програмний код мережі відкритий, то будь-який громадянин матиме змогу користуватися системою, однак особистісні дані й інша персональна інформація залишаться конфіденційними. Банки світового рівня, такі як Golman Sachs, JP Morgan, Credit Suisse, Barclays, об'єдналися в консорціум R3 (станом на кінець 2015 р. він нараховував 20 найбільших банків світу) для вивчення переваг і ризиків блокчейн.

Думки вчених з цього приводу розділилась. У 2016 р. американський дослідницький центр Rand Corporation, що фінансується урядом США та приватними спонсорами, оприлюднив доповідь під назвою «Значення віртуальної валюти для національної безпеки», де застерігає від очевидних загроз від уведення цифрової валюти й цифрових технологій, на основі яких вона функціонує [8]. Російські вчені, котрі розробили систему ідентифікації клієнтів за допомогою відеоспівбесіди, запевняють, що головною перевагою блокчейн є його захист від зміни даних. Інформація, збережена в блокчейн, може бути використана як у фінансовій сфері, так і в судових процесах, оскільки мінімізовані ризики фальсифікації [9].

Висновки. На думку професора С.А. Шейфера, правова регламентація доказування оновлюється, але проблеми залишаються [10, с. 166]. Зокрема, подальшого вдосконалення в кримінальному процесі потребуватиме визначення спеціаліста й експерта, установлення доказового співвідношення їхніх висновків, продовжується дискусія, чи потрібно надавати доказового значення висновку спеціаліста, особливо у випадках учинення злочинів, пов'язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, із використанням цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – С. 83. – Ст. 2125.
2. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999.
3. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : [монографія] / Л.І. Аркуша. – К. : Юридична література, 2010.
4. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : [монографія] / [кол. автор.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та інші]; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 624 с.
5. Звіт судів першої інстанції про стан розгляду справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/1kflghkjlh/.
6. Звіт про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, за 12 місяців 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gru.ua>.
7. Деякі питання організації фінансового моніторингу : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 р. № 552 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 155.
8. Значення віртуальної валюти для національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rand.org/>.
9. Шароян С. Зачем компаниям и правительством технология, на которой построен биткойн / С. Шароян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rbcdaily.ru/magazine/trends/562949998607416>.
10. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам / С.А. Шейфер. – 2-е изд. – М. : Норма, 2014. – 240 с.